Jana *CIOLPAN*

MOTIVAREA UNOR TERMENI ZOOLOGICI

Cuvintele, semne lingvistice, au funcţia de a denumi: un singur cuvânt poate să desemneze mai multe obiecte, iar una şi aceeaşi noţiune deseori poate fi redată prin mai multe cuvinte. În calitate de semne ale limbii, acestea nu sunt legate de realitate numai prin relaţiile de desemnare, ci şi prin cele de reflectare. Anume facultatea de a reflecta imaginea obiectelor în creierul uman constituie una dintre condiţiile esenţiale pentru crearea şi memorarea cuvintelor. De aici rezultă imensa importanţă a lexemelor (ca nume ale obiectelor) în actul de cunoaştere a lumii.

În procesul de căutare a unui apelativ pentru un obiect nou vorbitorul îl compară pe acesta din urmă cu alte lucruri deja cunoscute, identificând trăsăturile comune. Denumirea iniţială se întemeiază pe evidenţierea unei trăsături specifice concrete, *motivemul*. Se ştie că individul, în actul cunoaşterii şi acumulării de informaţii, se bazează pe experienţa (personală sau colectivă) de viaţă, proces în care se determină semnul caracteristic comun pentru obiectele asemănătoare prin ceva (cuvântul nu denumeşte niciodată obiectul în întregimea lui, ci numai una din însuşirile sale mai pregnante). Drept urmare, se găseşte şi numele lucrului [Pavel V., 2004, p. 419], care va servi pentru desemnarea realităţii nou-apărute. Acesta este procesul de creare a cuvintelor motivate.

Rezultat al capacităţii de gândire a individului [Ciobanu A., 1987, p. 40], cuvintele motivate au o formă inteligibilă, astfel devenind posibilă identificarea particularităţii obiectului care a servit ca punct de plecare pentru formarea cuvântului nou şi pentru motivarea sensului acestuia.

În studiile de lingvistică se atestă două tipuri de motivare:

– *absolută*, reprezentată prin interjecţii (*Ah! Vai!*, prin

BDD-A20661 © 2007 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:49 UTC)

care se exprimă spontan anumite stări afective), onomatopee (*trosc, cucu*, acestea reproducând sunete şi zgomote din mediul ambiant) şi cuvinte cu simbolism fonetic (conţin numai unele sunete care amintesc de trăsăturile obiectului: *a miorlăi, a sughiţa*);

– *relativă*, la care sunt raportate cuvintele derivate, formate cu ajutorul afixelor (*cosaş*, *gonaci*), cele compuse (*buhai-de-baltă*, *ciuboţica-cucului*) şi cele derivate semantic – lexemele ce au la bază o figură de stil (*lăcrămioară* – plantă, *văduviţă* – peşte) [Кияк Т., 1988, p. 75].

Spre deosebire de prima categorie, cercetările sistemice referitoare la motivarea relativă au ca scop identificarea şi relevarea unor modele şi tipuri structurale derivative, bazate pe asociaţii, asemănări, care pot fi depistate nu numai în plan semantic, ci şi în plan morfologic. În studiile de specialitate se utilizează termenii *motivare semantică*, pentru cazurile când cuvântul devine el însuşi denumirea noului obiect (*amiral* – insectă), şi *motivare semantico-constructivă*, când unitatea lexicală ce are misiunea de a denumi semnul reprezentării noului obiect serveşte drept bază pentru crearea unui cuvânt nou (groapă + suf. -ar → *gropar* – insectă).

Anume aceste tipuri de motivare oferă posibilitatea de a investiga şi interpreta unele denumiri din domeniul entomologiei.

„Lumea" insectelor este „văzută" de vorbitori prin prisma unor numeroase operaţii asociative. Astfel, amiralul este persoana cu cel mai înalt grad în marina militară, iar prezenţa obligatorie a lampasurilor roşii pe pantalonii acestuia (indiciu al gradului purtat) a constituit criteriul motivaţional pentru numele, deloc întâmplător, al insectei *Vanessa atalanta* – un fluture de zi, mare, foarte viu colorat (numit în engleză, în rusă şi în română *amiral*), cu aripile catifelate, aproape negre, cu dungi purpurii în curmezişul aripioarelor de dinainte sau pe marginea celor dindărăt [Simionescu I., 1983, p. 392], [Гребенников В., 1979, p. 62]. Acest aspect „de paradă" a servit drept motivare pentru vorbitorii mai multor limbi.

Insecta *Mantis religiosa* a preluat şi ea, în calitate de nume, termenul utilzat pentru denumirea unei condiţii umane. Persoana care a făcut legământ să ducă o viaţă religios-ascetică se numeşte călugăr (-iţă). Există însă călugăriţe şi printre... insecte. E o reprezentantă a familiei lăcustelor, care se deosebeşte de celelalte surate ale ei prin aspectul „smerit" atunci când stă la pândă [Opriş T., 1987, p. 169]. Ea se sprijină pe ultimele două perechi de picioare, lungi şi subţiri, trupul ia o poziţie oblică, având pieptul şi capul ridicat, iar picioarele din faţă stau încrucişate, cum obişnuiesc călugăriţele să-şi ţină mâinile în biserică [Simionescu I., 1983, p. 277]. La momentul contactului vizual cu insecta-călugăriţa, devine clară motivarea entomoapelativului (oricine cunoaşte condiţia existenţială a unui monah: cea mai mare parte a vieţii şi-o petrece în rugăciuni către Domnul). Dar dacă amplasarea în spaţiu, împreună cu înfăţişarea melancolică i-au asigurat acestei vietăţi numele şi reputaţia (arabii cred că ea se roagă întorcându-se spre Mecca, iar buşmenii o consideră un personaj important, ce apare în mituri şi în desenele pascale),

BDD-A20661 © 2007 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:49 UTC)

cercetările efectuate asupra comportamentului acesteia prezintă *călugărița* într-o altă lumină. Femela este un adevărat canibal. Ea își devorează partenerul mascul (specialiștii cred că din necesitatea resimțită de a consuma hrană bogată în proteine imediat după împerechere [Ionescu M., 1973, p. 24]). Deși anume prin această caracteristică se distinge *călugărița* de alte insecte, omul a încercat să fixeze, în nume, trăsătura distinctivă cea mai evidentă, cea mai vizibilă, „bătătoare la ochi". Denumirea apare și în operele literare:

„...le-a povestit înspăimântat că a văzut o lăcustă, de-ale de le zice „călugăriță", cum odată s-a zvârlit, a prins între gheare o lăcustă mai mare ca ea și a început s-o mănânce" (Al. Brătescu-Voinești).

„Călugărița ploii mătăniile-și bate / Pe urma vinovatei, – să facă-n veci uitat / Nepăsătorul hohot al verii deșănțate..." (Nina Casian).

În literatura rusă de specialitate pentru aceeași insectă se atestă termenul *богомол*, compus din *бог* „Dumnezeu" și *молиться* „a se ruga" – „cel care se roagă lui Dumnezeu".

Francezii însă au împrumutat termenul latinesc, adaptându-l specificului limbii lor – *mante religieuse* [Larousse, 1993, p. 110]. Termenii nu au fost traduși dintr-o limbă în alta, ci au fost identificate denumirile cele mai sugestive: oamenii, vorbitori de limbi diferite, au remarcat aceeași proprietate – aspectul și „atitudinea" insectei.

Un procedeu răspândit de formare a denumirilor de insecte este derivarea cu sufixe, în special atunci când acestea reflectă agentul acțiunii exprimate de verb (la termeni cu motivare semantico-constructivă). În limba română, cu sufixul *-ar (-er)* a fost formată denumirea insectei *bombardier*, la fel și în engleză *bombardier* („cel care bombardează"), și în rusă *бомбардир*, și în franceză *bombardier*: „á cause de la faculté qu'il possède de se défendre en lançant par l'anus un liquide très volatil, capable de donner la sensation de brûre" [Grand Larousse, p. 327]. Pentru a se apăra, insecta *Brachinus* „bombardează" – aruncă niște „proiectile" cu lichid usturător și volatil" [Ganea I., 1992, p. 130], protejându-și astfel viața. Se poate presupune aici fenomenul împrumutului, dar este dificil a stabili cu certitudine care este sursa împrumutului.

În contextul echilibrului universal, general valabil, natura are nevoie de „sanitari" care să „îngroape" animalele moarte sau resturile acestora. Printre păsări acest rol îl are *hoitarul* (rus. *стервятник*), printre mamifere – o specie de urși (rus. *стервятник*) etc., iar în lumea celor „mici", a insectelor, grija pentru igienă o poartă *groparii* – gândaci care scormonesc pământul în jurul cadavrului, și acesta se afundă. Sub animalul mort, acoperit cu țărână, femela își depune ouăle din care ies larve, iar acestea, chiar din primele clipe de viață, au rezerve de mâncare [Simionescu I., 1983, p. 305]. În știință *groparul* poartă numele *Nicrophorus*, termen împrumutat de francezi – *nécrophore* („vit sous les petits cadavres") [Grand Larousse, 1963, p. 702]. Trăsătura distinctivă a acestei insecte, dar mai ales rolul ei, au fost observate și

BDD-A20661 © 2007 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:49 UTC)

de către ruşi, care o numesc *могильщик* (un derivat de la *могила* – „groapă pentru morţi" şi care înseamnă „cel care sapă gropi"), şi de englezi – *burying beetle* („gândac care înmormântează"). În limba rusă există şi termenul *мертвоед* pentru mai multe specii de insecte, cu explicaţia „care distrug cadavrele animalelor" [Злотин А., 1987, p. 28]. Echivalentul românesc al acestuia este *hoitar* [Ganea I., 1969, p. 148]. Se poate observa că *hoitarii* se hrănesc cu resturile pământeşti ale animalelor, iar *groparii* au grijă ca acestea să „fie redate pământului", deşi animalele moarte constituie şi pentru *gropari* una din sursele de alimentare.

Adesea pe copaci se pot vedea frunze făcute sul – este opera *ţigărarului*. Femelele acestor insecte îşi confecţionează din frunze nişte cornete, având forma unor ţigări, unde îşi depun ouăle. Şi vorbitorii de limbă rusă au observat acest comportament, proprietate, numind insecta respectivă cu un cuvânt compus – *трубковерт*, format din *трубка* „ţeavă mică" şi *вертеть* „a suci".

Insecta *Lethrus apterus* poartă în română numele de *forfecar*. Cei neiniţiaţi vor sesiza uşor o asemănare între gândac şi foarfece. Este o constatare corectă şi motivată, fiindcă insecta are pe fălci câte un cârlig [Simionescu I, 1983, p. 295], cu ajutorul căruia retează mugurii, realizând o tăietură dreaptă ca de foarfece.

Un alt sufix care desemnează agentul acţiunii este *-tor*. Insecta *Cérambyx*, denumită de români *croitor*, a fost botezată astfel nu atât pentru antenele mult prea lungi raportate la dimensiunile corpului (fr. *longicorne* „insecte aux longues antennes" [Grand Larousse, 1960, p. 763]), cât mai ales pentru urmele pe care le face, asemănătoare cu nişte cusături – adulţii rod epiderma, lăsând în urmă dungi înguste şi lungi. Termenul ştiinţific este un împrumut grecesc, *kerambyx*, şi înseamnă „capricorn". Francezii au preluat numele ştiinţific, *cérambyx*, englezii – traducerea acestuia, *capricorn*, dar l-au numit şi *harlequin beetle* „gândacul-arlechin" (franţuzeşte *arlequin*), din cauza asemănării cu bufonii (arlechinii) care poartă o căciulă cu „coarne" mari. Vorbitorii de limbă rusă numesc această insectă şi *усач*, pentru antenele lungi considerate şi mustăţi (rus. *усы*), şi *дровосек* „tăietor de lemne", pentru sunetele emise în perioada împerecherii (masculul bate ritmic în lemn pentru a fi auzit de femele).

Ataşat verbului *a pocni*, sufixul *-tor* a generat lexemul *pocnitor* – anume aşa se numeşte o insectă înzestrată de natură cu facultatea de a sări energic, producând totodată un zgomot, un pocnet caracteristic. Acest lucru l-au remarcat şi ruşii, numind-o *щелкун* (*щёлкать* „a pocni"), şi englezii – *click beetle* („gândac ce pocneşte"). Este de menţionat că şi larva acestuia are o denumire motivată, ce reflectă o altă caracteristică – faptul că *viermele*, adică larva, are corpul alungit, cilindric, cu tegumentul tare, de aceea a fost numit *de sârmă*, rus. *проволочник*. Există şi un gândac numit în română *scriitor*. Este vorba de adulţii *Adoxux obscurus*, care rod frunzele, lăsând urme lungi şi înguste, în diferite direcţii, care, întretăindu-se, formează

BDD-A20661 © 2007 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:49 UTC)

semne asemănătoare cu literele. La francezi insecta este denumită *écrivain* [Grand Larousse, 1960, p. 390].

* * *

Denumiri de tipul celor examinate mai sus demonstrează faptul că în limbă unele cuvinte sunt determinate, motivate de anumite particularităţi ale obiectelor şi fiinţelor pe care le desemnează. Respectiv, alături de foneme, morfeme şi lexeme, motivemele constituie unităţi ale nivelului semantic, cu care se operează în procesul de analiză a termenilor motivaţi.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. Ciobanu, A., *Semantică şi sintaxă*, Chişinău, Ştiinţa, 1987.

2. Ganea, I. M., Crasnova, I. I., *Dicţionar zoologic rus-moldovenesc*, Chişinău, Cartea moldovenească, 1969.

3. Ganea, I. M., Ganea, A. I., *Din viaţa vertebratelor*, Chişinău, Universitas, 1992.

4. Grand Larousse encyclopédique. En X volumes. Vol. II, Paris, Librairie Larousse, 1960.

5. Grand Larousse encyclopédique. En volumes. Vol. VII, Paris, Librairie Larousse, 1963.

6. Ionescu, M., *Insecte folositoare şi dăunătoare*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1973.

7. Larousse Mémo, *Encyclopédie générale visuelle et thématique*, Paris, Larousse, 1993.

8. Opriş, T., *Bios (cele mai pasionante probleme ale lumii vii)*. În 3 vol. Vol. II, Bucureşti, Albatros, 1987.

9. Pavel, V., *Motivarea lexicală* // Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza". Secţiunea III Lingvistică. Tomul XLIX-L, Iaşi, 2004, p. 419-422.

10. Simionescu, I., *Fauna României*, Bucureşti, Albatros, 1983 .

11. Гребенников. В. С., *В стране насекомых. Записи и зарисовки энтомолога и художника*, Москва, Колос, 1979.

12. Злотин, А. З., *Насекомые – друзья и враги человека*, Киев, Урожай, 1987.

13. Кияк, Т. Р., *Мотивированность лексических единиц*, Львов, 1988.

BDD-A20661 © 2007 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-26 23:04:49 UTC)